

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

MOLNÁR ILDIKÓ

BEZÁRTSÁGÉLMÉNY ÉS ALKOTÓI SZABADSÁG: JANCSÓ ELEMÉR
IRODALOMTÖRTÉNÉS MUNKÁSSÁGA 1944-IG

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE: DR. HARGITTAY EMIL DSc: EGYETEMI TANÁR

MŰHELY: MODERN IRODALOMTUDOMÁNY

A MŰHELY VEZETŐJE: DR. HABIL. HORVÁTH KORNÉLIA DSc EGYETEMI
DOCENS

TÉMAVEZETŐ: DR. SIPOS LAJOS CSC PROFESSOR EMERITUS

Budapest
2020

1. Kutatási előzmények, problémafelvetés

A 20. századi erdélyi magyar irodalomtörténet-írás, az erdélyi magyar tudományosság történetének meghatározó személyisége volt Jancsó Elemér (1905-1971) kolozsvári irodalomtörténész, nyelvész, tudománytörténész.

Jancsó tanítványa volt Kristóf Györgynek (1878-1965), az 1920 utáni romániai időszak első magyar anyanyelvű egyetemi tanárának, akinek az 1945. június 1-től Kolozsváron felállított új magyar tannyelvű egyetemen utóda is lett. Testvére volt Jancsó Béla közírónak orvos-szakírónak, szociológusnak, irodalomszervezőnek. Jancsó Béla irodalmi hagyatéka alapján az utókor képet alkothat személyének fontosságáról az erdélyi magyar tudományosság huszadik századi történetében: „Ha irodalomtörténetünk után művelődéstörténetünket is meg fogják írni - olvasható Mikó Imre tanulmányában -, abban bizonyára lesz egy alcím: A két Jancsó.” – jelezte Mikó Imre. Cseke Péter az elmúlt évtizedekben több tanulmánykötetével, illetve az utóbbi években sorra megjelentetett Jancsó Béla levelezés köteteivel járult hozzá nemcsak Jancsó Béla életművének feltárásához, hanem a két világháború közötti erdélyi irodalom megítélésének tisztázásához azzal, hogy az eredeti Jancsó Béla szövegek olvasataival lehámozta az 1944 utáni megcsonkított szövegkiadások által kínált téves ítélezést a korszak irodalmáról és folyamatosan árnyalja a korszakról való, a legapróbb részletekre is választ nyújtó tudásunkat. Ugyanerre van szükség Jancsó Elemér szövegeinek esetében is, így a két Jancsó életműve valóban érdemben járulhat hozzá a két világháború közötti korszak magyar irodalmáról való diskurzushoz.

Jancsó Elemér nevét ma csupán a felvilágosodás-kutatók ismerik, ők is az Aranka György levelezésének a kiadását elindító, majd az Erdélyi Nyelvművelő Társaság Kéziratainak a sajtó alá rendezőjét és *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* című monográfia szerzőjét azonosítják e névvel.

Ezek a sztereotípiák, emlékezet-konstrukciók valóban helytállóak. Ám mindez pályakezdésének első évtizede után, az 1930-as évek végétől kap lendületet, innentől kezdve válik Jancsó Elemér a felvilágosodás és a reformkor kutatójává. Pályakezdő éveiben kritikus és irodalomszervező, irodalompolitikus volt, a kortárs erdélyi irodalom eseményeiben aktívan résztvevő irodalomtörténész.

Témaválasztásom oka, hogy Jancsó Elemér sokoldalú irodalomtörténészi, tudós-tanári, kritikus, irodalom- és kultúraalakító tevékenységének a számbavételével, hagyatékának elemző értékelésével mindezidáig adós maradt a tudománytörténet. Csak a kortársak és a tanítványai, az így beavatottak egy szűkebb köre tudta, hogy a „huszadik század legjobb

magyar irodalomtudósai” közt van a helye – fogalmaz Cseke Péter. A kilencvenes évek előtt csupán a halála kapcsán írott megemlékezések, kilencven óta pedig csak néhány cikk született róla. A két világháború közötti magyar irodalomtörténet egésze szempontjából is fontos az életmű pontos ismerete. Ezért terveztem, hogy az egész életművet megpróbálom feltérképezni és értelmezni. A teljes életműre kiterjedő hagyatéki anyag óriási mennyisége miatt azonban, szem előtt tartva az elkészíthető disszertációra vonatkozó terjedelmi előírásokat, indokoltnak tűnt a téma szűkítése. Ezért a dolgozatban a pályakép első, 1944-ig tartó korszakának számbavételére került sor.

A Jancsó Elemér-hagyaték számbavétele váratlan nehézségek elé állított. Önálló műveinek, különnyomatainak, a szövegkiadások és a róluk szóló ismertetéseinek száma 102, publicisztikai szövegeinek és fordításainak a száma 779. Mivel Jancsó Elemér önálló kötetben megjelent munkái először az időszaki sajtóban kerültek nyilvánosságra, így az értelmezés során a különböző szövegváltozatok összevetésére is sort kellett keríteni.

Jancsó Elemér hagyatékának egy része az Országos Széchényi Könyvtárban található. Mivel szenvedélyes műgyűjtő volt, könyvtárát képezte számos könyvritkaság, irodalmi levelezés, újság- és folyóirat-gyűjtemény a felvilágosodás korától a kortárs irodalomig. Fia, Jancsó Miklós az 1980-as évek közepén határozta el, hogy Magyarországra menekíti édesapja könyveinek, leveleinek és iratainak legértékesebb részét, nehogy a hatóság emberei elvegyék apja „hagyatékát.”

Az OSZK-ba került a Jancsóhoz írott, 1796 darabból álló, több mint 380 közéleti és irodalmi személyiséggel folytatott levelezése, többek között Áprily Lajos, Babits Mihály, Benedek Marcell, Berde Mária, Gellért Oszkár, Lucian Blaga, Faludy György, Illyés Gyula, Kós Károly, László Dezső, László Gyula, Móra Ferenc, Reményik Sándor, Tamási Áron, Balogh Edgár, Cs. Szabó László levelei. Ugyanitt található most Jancsó Elemér különféle művelődési intézményekkel folytatott levelezése, Bárd Oszkár levelezésének egy része és Kuncz Aladár 46 kézírata. Ezt a levelezésanyagot is feldolgoztam, s elkészítettem a feldolgozatlan állomány jegyzékét.

A hagyaték egy másik része a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület kézírattárában kutatható. A „Jancsó és a Rohonyi család kézírathagyatéka” cím alatt található a Jancsó család személyes iratai, Jancsó Elemérnek a családhoz, Bélához és szüleihez írott levelei, Jancsó Béla kézíratai, a családi levelezések és mások kézíratai, Jancsó Ödönné Jancsó Ödönről és a család történetéről írott visszaemlékezései, kisnyomtatványok, műsorfüzetek, plakátok, sajtókivágások, fényképek és családi képeslapok.

A hagyaték részét képezi a még ma is a család birtokában található anyag, amelynek Jancsó Elemérre vagy a Vásárhelyi Találkozóra vonatkozó részét Jancsó Miklós és családja készséggel rendelkezésemre bocsátott. Ugyanitt kutathattam Jancsó Elemér budapesti és párizsi, valamint a kolozsvári egyetemen folytatott tanulmányait dokumentáló anyagait és a Securitate-iratsomóját.

A kutatás részét képezték Jancsó Elemérnek az Eötvös Collegium kéziratárában található, Jancsó Eötvös-kollégista éveiről képet adó, a beiratkozással kapcsolatos és Bartoniek Gézával, az intézmény akkori igazgatójával folytatott levelezése, továbbá a szaktanári jelentések Jancsó Elemér tanulmányairól. Az így összegyűjtött iratokat kiegészítették a Petőfi Irodalmi Múzeumban található hanganyagok, a Jancsó Elemérrel készített interjúk és a Jancsó Elemér másokhoz, például József Attilához írott levelei. A kéziratban lévő hagyaték levelezésanyagát beépítettem az értekezésbe, így számos forrásértékű közlemény gazdagítja a kialakított narratívát.

Ez idáig Jancsó írásai nem szerepeltek érdemben a korszakról való tudományos értekezések horizontjában, pedig az 1920-as 1930-as évek irodalomkritikai diskurzusaiba érdemben bekapcsolódott, ezt szemlélteti a Nyugat 1935. áprilisi számában megjelent tanulmánya az erdélyi irodalomról, vagy *Az erdélyi líra tizenöt éve* (1934) című, önálló könyvként is megjelent nagyobb munkája, de az első Reményik-monográfia is az ő nevéhez köthető. Ő volt, aki elsőként gondolkodott az erdélyi magyar irodalom történetének megírásán. Az elkészült szintézis kézírata, amelyet Pomogáts Béla visszaemlékezései szerint még az 1971-es látogatása során látott Jancsónál, remélhetőleg lappang valahol és nem semmisült meg. Jancsó Elemér a tényfeltáró irodalomtörténet művelője volt, aki időben fölismerte az egymást átívelő korszakok alapvető forrásmunkáinak a hiányosságait, így a tényfeltárást nemcsak a korábbi korszakok vonatkozásában tartotta fontosnak, hanem kortársai levelezésének a kiadását is, kiegészítve ezt eszmetörténeti, esztétikai és lélektani összefüggésekkel.

A disszertáció elkészítése során igyekeztem megszólítani nemcsak a családtagjait, hanem azokat a tanítványait, ismerőseit, barátait, akik személyesen is ismerték Jancsó Elemért, pl. Cseke Pétert, Pomogáts Bélát, Egyed Emesét, Szász István Tást.

2. A műfaj és annak indokoltsága

A dolgozat célja egy lehetséges kritikai pályakép első, hosszabb időszakának megfogalmazása. Nem a Jancsó szöveghagyaték teljes rehabilitációja, hanem annak kontextusba helyezése. E műfaj kínált lehetőséget egyrészt arra, hogy az élettörténet egy szeletét a társadalmi és kulturális tényezők révén tudjam vizsgálni, számba véve azokat a paramétereket, mint származás, szocializáció, meghatározó személyi kötődések, a kapott és vállalt szerepek, a társadalmi környezetben betöltött pozíció. Másrészt olyan kulturális paraméterek vizsgálatának is lehetősége volt e műfaj, mint a nyelvi, nemzedéki, poétikai háttér, az irodalmi és különféle szellemi áramlatok, intézmények, az irodalmi életben az erdélyiség és centrum viszonya, az irodalom fogalmának értelmezései a korszakban. Reményeim szerint megvalósult a műfajtól várt hipotézis, hogy a pályakép a művészi pálya alakulását, az életmű belső tagolását, az egyes pályaszakaszok közötti változásokat mutatja be. Disszertációm így Jancsó Elemér pályakezdését, az irodalmi mintáit, a módszertani önállósulását, a Vásárhelyi Találkozóban megfogalmazott hitvallás aláírójának első életszakaszát tárta fel.

A kritikai pályarajz, ahogyan az Ferencz Győző Radnóti monográfiájában, Debreczeni Attila Csokonai pályarajzában, Szilágyi Márton több munkájában, Sipos Lajos Tamási Áronról írt összefoglalásában tapasztalható, akkor választandó műfaj, ha az írás hőse korszakok és törekvések keresztműzében élt, szerepvállalása találkozott vagy ütközött más ambíciókkal, neki magának választania kellett életformák, élet-helyszínek és élet-stratégiák között.

3. Módszertan

Niklas Luhmann a nyílt rendszerek elméletével írja le azt a mechanizmust, amely a környezetet a korábbinál erősebben veszi figyelembe, nyílt rendszere maga is „a rendszer és a környezet közti dinamikus kapcsolatokon” alapszik.

Az élettörténet vizsgálata során a historikus nézőpontot is érvényben hagyva, az életművet azokban a relációiban követem végig, amelyek a magyar irodalmi rendszeren belül az erdélyi irodalom fogalmának a bevezetésével differenciálódási folyamathoz vezettek el. Az életesemények kontextualizálása lehetőséget teremtett arra, hogy eddig nem hangsúlyozott jelenségeket is bevonjunk a diskurzusból (elsősorban Jancsó Elemér transzilvanizmus-kritikájának a Nyugatban való megjelenését és a vita reprezentációját). Az 1920-as évek végén, majd az 1930-as években lezajló, a korszakról szóló értelmezésekben eddig kevésbé exponált

jelenségek vizsgálatát a változások bemutatása indokolta. Itamar Even-Zohar a többrendszerűség elméletének a kifejtésekor utal egyrészt ezeknek a relációknak, másrészt pedig a vitáknak a fontosságára, amelyek a kánonképződés folyamatát tárják fel. Az irodalomfogalom körüli viták Itamar Even-Zohar „dinamikus kanonicitás” fogalmának értelmében nyernek értelmet. A szellemi erőteret Erdélyben a húszas évek végére a regionális jelleg uralta, Ravasz László pedig 1928-ban rögzíti: „Eredmény az, hogy ma már két irodalom van: az erdélyi és a magyarországi”, és figyelmeztet arra, hogy ez a szakadás nemcsak térbelivé, de szubsztanciálissá is válhat. 1929-ben Kuncz Aladár az, aki a regionális eszmeiség jegyében született irodalomnak egyetemes távlatokat nyit. Itt kapcsolódik be a Nyugat és Babits Mihály is azokba a folyamatokba, amelyek az 1920-as 1930-as évek fordulóján és azt követően az irodalomfogalom átírására, bővítésére, újrafogalmazására vonatkozóan lezajlanak. Az 1930-as évek fordulójának nemzedékváltása egyben kánonváltást is jelentett, a regionalitást elfogadó transzilvanizmus gondolata mellett újabb perspektívák, tendenciák megjelenését is figyelembe kell vennünk, melyek a regionalitás megkérdőjelezése mellett a társadalmiság megjelenésével is számolva az egységességig jutnak el a harmincas évek végére. A Zohar által leírt többrendszerűség fogalma teszi egyrészt „explicitté a rendszerfogalom dinamikus, heterogén voltát”, továbbá „[...] hangsúlyozza a metszéspontok sokféleségét, ennél fogva a felépítettségnek az evvel járó nagyobb összetettségét. A kultúra sokféleségének akutsága [...] az irodalom területén [...] olyan helyzetekben mutatkozik meg, mikor a közösség két (vagy több) irodalmi rendszer birtokosa, mondhatni >>két irodalma<< van.”- írja Zohar.

Az életrajzi kronológia az alkotó – jelen esetben egy erdélyi irodalomtörténész – és az olvasó, befogadó közötti kapcsolat megteremtésének egyik lehetősége, hiszen az élettörténet és annak tanulságai bármely, a korszak irodalom- és társadalomtörténete iránt érdeklődő olvasó számára létrehozhat újabb kapcsolódási pontokat, feltárhat újabb kontextusokat.

Felhasználtam ezért Pierre Bourdieu fogalmi apparátusát, amely szerint, amikor „élettörténetről” beszélünk, akkor azt feltételezzük, hogy az élet, ami maga is egy történet, egyben „az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese”, így történetként és e „történet elbeszéléseként fogható fel.” Egy alkotói életpálya vizsgálatakor azokat „[...] a pozíciókat vesszük számba, amelyeket az író az irodalmi mező egymást követő állapotaiban betöltött, mivel az egymást követő pozíciók (egy bizonyos folyóiratban vagy egy bizonyos kiadónál való publikálás, egy bizonyos csoporthoz való tartozás) jelentősége kizárólag a mező struktúrájában – azaz relacionális módon – határozható meg. A Jancsó-életműnek mint élettörténetnek a magyar, illetve erdélyi tudományosság történetében való elhelyezése során az a szándék vezérelt, hogy az élettörténet eseményei között az egymást követő ok-okozati

összefüggéseket feltárjam, dokumentáljam, hogy irodalomszemléletének kialakulásáig, tudósi identitásának megalkotásáig milyen eseménysorokat élt végig, melyek voltak azok a közösségek, amelyeknek munkájában részt vett, hiszen ebből olvasható ki, hogyan reagált egy tudós értelmiségi a politikai változásokra. A rendszerközpontú megközelítésen túl, az élettörténet eseményeinek linearitását szem előtt tartva a bourdieui „társadalmi viszonyoknak” a vizsgálata azért is volt megkerülhetetlen, mert ezek azok a tényezők, amelyek a történet alanyának önazonosságát biztosítják. „Az életrajzi eseményeket mint elhelyezkedéseket és helyváltoztatásokat határozhatjuk meg a társadalmi térben” – írja Bourdieu, az életpályát csak akkor érthetjük meg, ha már előzetesen megalkottuk a „mező egymást követő állapotait”, felmérjük azokat az objektív viszonyokat, amelyek a pályakép alanyát összekötik az ugyanabban a „mezőben” részt vevő szereplők összességével. Az élettörténet alanyának kontextusba helyezése során mindig azt tartottam szem előtt, hogy „[...] az emlékezet és az emlékezés alanya mindig az egyes ember marad, aki persze függ azoktól a „keretektől”, amelyek emlékeit szervezik.

4. Korszakolás kérdése

Jan Assmann írásai meggyőzőleg hatottak rám, amikor eldöntöttem, hogy a korszakhatár nem lehet a hatalomváltást jelző időpont, mivel Assmann-i értelemben „egy meghatározott személy egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétele révén épül ki.” Ilyen tágabb értelemben vett kommunikációs folyamatnak tekintetem a tudományosság történetének 1867-től induló korszakát, hiszen arra a kérdésre is választ kívántam adni, hogy mi az a tágabb értelemben vett „tudományos mikrokozmosz”, amelybe Jancsó belép, amikor elkezd tudósi-tanári tevékenységét.

Joggal merülhet föl az 1944-gyel megjelölt korszakhatár kérdés relevanciája. E választásnak közismert történelmi oka van: „A történelmi Erdélyt és a Partiumot már 1944-ben elfoglalta a szovjet hadsereg [...] 1945-ben a román kormányzat vette át a hatalmat. Ez a periódus poétikai tekintetben és az irodalmi nyelvhasználat különböző alakzatainak, akkori szóhasználat szerint: transzszilván szimbolizmusnak, népi realizmusnak, különböző avantgárd irányzatoknak az utolsó éveit jelenti. A poétikai kód figyelembevételével a korszakhatár 1944-1948 között vonható meg, innentől hosszú időre a propagandaköltészet és jelszó-irodalom sematizmusa vált uralkodó kánonná” – írja Vallasek Júlia. Éppen ezért az 1944 után keletkezett szövegek vizsgálata nem közvetlen tárgya a dolgozatnak, de az életmű e korai szakaszát mégis egész

irodalmi munkásságának az ismeretében vizsgálom; a kitekintésben helyt kaptak azok a szövegek, amelyek az életmű e korai szakaszát érdemben kiegészítik.

5. Irodalomtörténeti megalapozottság: a felépítés és a kialakított narratíva indoklása

Jancsó Elemér már a kezdetektől, az 1923-ban megjelent antológiától, a *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival* című gyűjteménytől, a Tizenegyek írói közösségének első munkájától részt vett az erdélyi irodalom szervezésében. Pályáját, mely valóságosan az évtized közepétől indult, meghatározta az 1867-től 1920-ig és tovább tartó korszak története, népmozgása, szellem- és intézménytörténete és az erdélyi tudományosság története. Írásaiban maga is foglalkozik ennek a folytonosságnak a mibenlétével. Hivatkozott szövegeiből egyrészt kiderül, nagyon is tudatosak Jancsó részéről azok a cselekvési sorozatok, amelyekre a pályaképet bemutató fejezetekben sor került. Másrészt pedig szükség volt annak a környezetnek a bemutatására, amelybe – a külföldi tanulmányokat folytatott, majd Benedek Elek vagy Kós Károly hazatérésének modelljét követve – megérkezett Kolozsvárra és elkezdte tanári, irodalomtörténeti pályafutását. A pályakezdő Jancsó Elemér irodalomszemléletét feltáró szellemi környezet végig követése ad magyarázatot arra, hogy Jancsó miért jelölte kutatási témájának az „erdélyi lélek” megjelenési formáit a magyar irodalom történetében, továbbá arra, hogy a különféle, a korban népszerű megközelítés-módok egyidejű alkalmazása által a magatartás- és szokásminták leírásának egyéni modelljéhez jut el. Emiatt a korábbi nemzedék által kezdeményezett viták keresztüzébe került –, ami annak a tudománytörténeti paradigmának a lenyomata, amelyet a történeti szociológia, mint a szellemtörténet kritikusai ír majd le a tudománytörténetben, az irodalomtörténetben pedig a szintetizáló modernség diskurzusformációja.

A pályakép kezdetének a vizsgálata során hamar eljutunk a korszak leggyakoribb vitáinak tárgyához, az erdélyiség kérdéséhez. Az 1920-as, 1930-as évek fordulóján egy új nemzedék, a fiatal, vagy gyakran 1929 nemzedékének is nevezett generáció jelenik meg az erdélyi irodalomban, amely vitáknak ad helyet. A viták az irodalomfogalom eltérő értelmezéseivel magyarázhatók. Még két fontos tényező jellemzi az évtizedváltás korszakát az erdélyi irodalomban: a szintézisre törekvés és a magyar irodalomhoz való viszony rögzítésére tett kísérletek. Jancsó Elemér a kritikus feladatának tartotta a mérlegállítást, amelyet a Nyugat 1935/4. számában: *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* című tanulmányában fogalmazott

meg: „Erdély irodalmi életének alapos ismerete mellett az Erdélyben születő irodalmat az egész magyarság lelki életfolyamába kell bekapcsolni”, a transzszilvanizmus létjogosultságát nem tagadva, kritikával illette annak romantikus felfogását. Jancsó vitacikke így került az irodalomról való diskurzus tárgyává az 1930-as évek közepén. Jancsó álláspontja Babitséval azonos, ő is, akárcsak Babits, a magyar nyelven alapuló egységes magyar irodalom eszményét vallották. A magyar irodalmi modernség történetében az erdélyi irodalom megjelenése egy új tendencia megjelenését is rögzítette: a valóság és irodalom viszonyának a dilemmáját. Ezt láthattuk az Erdélyi Helikon 1929-es évfolyamában lezajlott *Vallani és vállalni*, majd az 1932-ben szintén az Erdélyi Helikonban *Élet és irodalom* néven ismertté vált vitákban. Időközben, 1930. június 12-én, az Erdélyi Helikon pályázati kiírását Kuncz Aladár ismertette: olyan irodalomtörténet megírását várják, amely az esztétikai értékközpontú, ugyanakkor az irodalmi fejlődést meghatározó eszmei, politikai, gazdasági és politika-történeti erőforrásokra is figyelmet fordít. Erre a pályázatra készült el Szerb Antal magyar irodalomtörténete. A viták során körvonalazódott az a nézet, miszerint az erdélyi irodalom lokális kiterjedése a magyar irodalomnak. Az 1930-as évek közepére azonban elhalványult a lokális vagy regionális, vagy külön erdélyi öntudat eszméje. Azzal, hogy az erdélyi irodalom a magyar irodalommal egyenrangú tényező lett, arra is megérett, hogy a kritika legmagasabb mércéjét alkalmazzuk vele szemben – fogalmazta meg Schöpflin Aladár. Tolnai Gábor az „erdélyiség fordulójának” nevezte Jancsó Elemér nemzedékének megjelenését, amint reprezentálja ezt az *Új arcvonal*ban betöltött szerepvállalásai című fejezet. Fordulónak nevezi, mert az 1920-as években Erdély minden szellemi produkciója az irodalomhoz volt köthető, azonban az *Új arcvonal* című antológia új nemzedékének megjelenésével megjelent a „tudományos hajlandóság” is, azok, akik az irodalom mellett tudományos munkát is végeztek, az Erdélyi Fiatalok immár Erdély megismerését szociográfiai munkákban valósították meg. Az *Új arcvonal* után Jancsó Elemér Erdélyi Fiatalokban betöltött szerepét követjük végig. Jancsó az Erdélyi Fiatalok alapító tagjaként az irodalmi szeminárium szervezője volt, célja volt, hogy a modern magyar irodalom korszerű tudat- és sorsformáló műveire felhívja a főiskolás ifjúság figyelmét, hitt abban, hogy a tananyagból kimaradt kortárs szerzőkkel való foglalkozás bevezetheti az ifjúságot a kortárs események valós problémáiba. Ezek a kortársak, akikről előadásokat hallgathattak: Ady Endre, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Kaffka Margit, Szabó Dezső, Kassák Lajos, Bartók és Kodály voltak. Az életműben az egyes mozgalmakhoz, folyóiratokhoz, közösségekhez való viszonya a kisebbségi helyzetre adott ideológiai válasz bizonyos eszmei összetevői tárulnak fel. Ugyanakkor, markánsan szemlélteti az irodalomfogalom köré épülő világnézeti viták reprezentációit. Az értekezés feltárja Jancsó Elemér és Szabó Dezső személyes kapcsolatát és

a „Hitelesek” köréhez kapcsolódását is. A Hitel társadalomtudományi jellegén túl kulturális és irodalmi érdeklődést is mutatott, ez vonzotta Jancsó Elemért ebbe a körbe. Meggyőződése volt, hogy az irodalomnak a gazdasági és politikai változások előtt kell járnia. A Hitel-csoportban, majd a Vásárhelyi Találkozó szervezésében való szerepvállalásainak felmérése, a személyi viszonyok és állásfoglalások szövegeinek az irodalmi diskurzusba való beemelése azért fontos, mert tisztázza a valóság és irodalom értelmezését a '30-as évek második felében. Jancsó Elemért a Vásárhelyi Találkozó szervezése körüli viták készítették az erdélyi irodalomban egy új fogalom megalkotására, ez pedig az „új realizmus”. Ezt olyan friss irodalmi áramlatnak tartott, amely egy új erdélyi társadalomszemlélet alapjává lehet. Eszerint a kisebbségi író gondolkodásának középpontjában a nagy nemzeti problémák megoldása kell álljon, egymás világnézetét tiszteletben tartva és az egyéni érdekeket félretéve olyan irodalmat kell létrehozni, amely megteremti a modern magyar irodalommal a szellemi egységet. Szerinte az erdélyi irodalomnak ugyanaz a célja, mint az erdélyi társadalomnak, nyelvét és önmagát megtartani. Az irodalomnak való társadalmi szerep tulajdonítását a kisebbségi jogvédelmi harc indokolta. A megismert viták és álláspontok végig követése során tapasztalható volt, hogy a '30-as évek erdélyi irodalmának beszédmódjában kiemelt szerepet kapott a szépirodalom társadalmi funkciójának a kérdése, a magyar irodalom egységességének és az európaiság gondolatának elve mellett. Jancsót éppen európaiság-gondolata kapcsolja be a Kós Károly, majd Kuncz Aladár gondolatkörébe, miközben Kuncz Kós Károlynál is továbbmegy a lehetőségek keresésében, és meghirdeti az erdélyiség és európaiság gondolatát.

6.1. Eredmények

Az értekezésben Jancsó Elemér pályáját követtem az életmű kibontakozásától 1944-ig.

A dolgozatban azokat a cselekvési módokat jeleztem, hogyan reagált vagy reagálhatott egy tudós értelmiségi a politikai változásokra. Jancsó élettörténetének feltárása lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar irodalmi modernség históriájában az erdélyi irodalom fogalmának megjelenésével lejátszódó jelentős mozzanatok értelmezésére is sor kerüljön.

Az erdélyi magyar irodalom megjelenése egy új tendencia megjelenését is rögzítette: a valóság és irodalom viszonyának a problematikáját. Az 1920-as években Erdély minden szellemi produkciója az irodalomhoz volt köthető, az irodalom volt a legsikerültebb tett-vallották. '20-as években a transzszilvanizmus, a passzivitással szakító, Kós Károly által kijelölt cselekvési programja után Kuncz Aladár – Babits barátja és eszmetársa – az erdélyiség programját az európaiság gondolatával kapcsolja össze. A korszakot az erdélyiség mellett a

szintézisre törekvés és a magyar irodalomhoz való viszony rögzítése jellemzi. A kisebbségi közösségi létformákat megalapozó „idős” generáció után azonban közvetlenül azok vállaltak aktív szerepet az erdélyi közéletben, akik a húszas évek második felében kerültek a főiskolák, egyetemek padjaiba. Jancsó Elemér annak a „fiatal generációnak” volt a tagja, amelyik már az impériumváltás után nőtt fel vagy indult pályáján, kisebbségi életformában szocializálódott. Az új nemzedék fellépése számos vitának adott hangot. A viták az irodalomfogalom eltérő értelmezéseivel magyarázhatók. A valóság és irodalom viszonyának értelmezése lett viták tárgyává, a '30-as évek erdélyi irodalmának beszédmódjában kiemelt szerepet kapott a szépirodalom társadalmi funkciójának a kérdése, a magyar irodalom egységességének és az európaiság gondolatának elve mellett. Jancsót éppen európaiság-gondolata kapcsolja be abba a körbe, amely a Kós Károly, Kuncz Aladár és Babits Mihály neve fémjeleznék.

Jelentős eredmény Jancsó 1920-as, 1930-as évekbeli szerepvállalásainak végig követése a Tizenegyektől kezdve az Erdélyi Fialalokon, az Ady Endre Társaságon, a Hitel és a Vásárhelyi Találkozó szervezésében való részvételig. A kortárs irodalom kérdéseinek eszmetisztázó vitáit és nézeteit egy szereplő élettörténetén és irodalmi munkásságának történetén keresztül ismerjük meg; személyes visszaemlékezései és tanulmányai, a Vásárhelyi Találkozón készített gyorsírással jegyzőkönyve fontos kordokumentumok. Fontos azoknak a csoportosulásoknak a vizsgálata, amelyekben részt vett, az utóbbi években kissé kisodródtak az erdélyi irodalom történetére vonatkozó kutatások fő irányából, pedig saját korukban nagy fontosságúak voltak, hatástörténetük is jelentős, továbbá irodalmi vonatkozásuk is volt, így az e korszakra vonatkozó kutatások történetéből mellőzhetetlenek, mert programjaik irodalmi vetülettel bírtak.

Az értekezés fontos válaszokat ad a Hitel folyóiratnak a Vásárhelyi Találkozó szervezésében betöltött szerepéről. A Hitel folyóirat köréhez való csatlakozás, majd a későbbiekben az Erdélyi Tudományos Intézeti kutatótanári tevékenysége azt igazolják, hogy az 1934-ben meghirdetett társadalomtudományi szempontok alkalmazása az irodalomban a harmincas évek végére kisebbségi szolgálatként értelmezett feladatvállalásokat jelentett, a valóság és irodalom fogalmának a korszakban jellemző eltérő értelmezéseihez kapcsolódott. Az 1944-es „átmentés évében” Jancsó volt az, aki a két világháború közötti szellemi értékek folyamatos lehetőségeit megfogalmazta. A következő években a kéziratgyűjtés- és kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, az egyetemi oktatás, a színház és az Akadémia között osztotta meg alkotó egyéniségét.

6.2. Jancsó Elemér 1944 utáni sorsának alakulása

Az értekezés csak az életmű 1944 előtti szakaszát tárgyalja, a „Kitekintés” azonban felvillantja Jancsó Elemér 1944 utáni irodalomtörténeti, nyelvészeti és tudománytörténeti tevékenységét is. 1945-ben a Groza-kormány az újonnan megalakult Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetéhez György Lajost és Jancsó Elemért nevezte ki, György Lajost prorektor minőségben, Jancsó Elemért a Bölcsészeti Kar dékánjának. Jancsó Elemér egyetemi tanári munkássága során 10 évig modern magyar irodalmat is tanított, huszonöt éven át a felvilágosodás korának irodalomtörténetét adta elő. Ebben az időszakban a tanszék tagjai több mint 25 középiskolai tankönyvet, szöveggyűjteményt és egyetemi jegyzeteket írtak és szerkesztettek. Jancsó Elemér ekkor készíti el egyetemi jegyzetét, a felvilágosodás korának irodalomtörténetét, több mint 400 oldalas korszak-monográfiáját. 1956 szeptemberétől 1959 februárjáig Jancsó Elemér tanszékvezető professzora a magyar irodalomtörténeti tanszéknek, majd 1965 szeptemberétől ismét. Publicisztikáját 1945-től az Utunk, az Igazság, a Falvak Népe, a Romániai Magyar Szó, a Művelődés, az Előre, a Tribuna és az Új Élet közölte. Irodalomtörténeti tanulmányait a Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, Studii și Cercetări Științifice, Studia Universitatis Babeș Bolyai folyóiratokban olvashatjuk.

Véleményét és következtetéseit 1944 után tanulmányok és tanulmányértékű kritikák termékeny sokaságában tette közzé. Az életműről átfogó képet két tanulmánykötetben kaphatunk: az egyik az *Irodalomtörténet és időszerűség* (1971) gyűjteményes kötete, melynek sajtó alá rendezése még a szerző életében elkezdődött, ő állította össze a kötet anyagát képező tanulmányokat, az esetleges javításokat is elvégezve, a tartalomjegyzék kialakulása is a szerző jóváhagyásával készült el. Ez a kötet – Szigeti József bevezetőjével – tartalmazza Jancsó Elemér irodalmi munkásságának Réthy Andor által összeállított bibliográfiáját. Posztumusz kötet lett az életmű második gyűjteményes kötete, a *Kortársaim* (1972) című, amely a *Romániai Írók Sorozat* köteteként jelent meg, Mózes Huba előszavával és szerkesztésében. E második kötet írásai a romániai magyar irodalomtörténet vitatott kérdéseire reflektálnak, gondolunk itt az erdélyi irodalom – magyar irodalom fogalmát övező kérdésekre, az 1918 utáni irodalomtörténet-írás helyzetére, valamint magának a kortárs irodalom értékelésének problémakörére. Helyet kapnak a kötetben a kortársairól készített íróportréi, bírálati is. Mindkét kötetre jellemző, hogy a közölt szövegváltozatok jelentősen csonkított formában olvashatóak, ami a kutatások során a szövegek eredeti megjelenési helyével való egybevetés fontosságát tette egyértelművé.

A *Jancsó helye az irodalomtörténeti kézikönyvekben*, majd a *Jancsó az emlékezetben* című fejezetek a recepciótörténet felől olvassák újra az életművet. Ezekben a kortársak Jancsóról megfogalmazott emlékei mellett saját visszaemlékezései kaptak hangsúlyt, ez utóbbiak ugyanis személyes jellegűek és gyakran az egyes életművek későbbi alakulásának a tapasztalatait, vagy csak a később kibontakozókéét is tartalmazzák. Az eredeti szöveghelyek feltárása során olyan visszaemlékezések is bekerültek az elemzésbe, amelyek a *Kortársaim* kötetből kimaradtak és mindmáig ismeretlenek a kutatók számára: József Attila, Tamási Áron, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor és Kós Károly, Makkai Sándor, Kemény János portréi csak a leghangsúlyosabbak ezek közül.

A disszertáció eredményei azt mutatják, hogy a tudósi életművek feltárása szükséges és fontos, a cenzurális kényszer miatt megcsonkított szövegváltozatok újrakiadása nélkülözhetetlen nemcsak az életmű sajátosságainak rögzítése szempontjából és a magyar irodalomtörténetben való elhelyezése okán, hanem azért is, mert sem az életmű, sem az eredeti szövegváltozatok nélkül nem lehet kialakítani a korszakról egy hiteles és érvényes diskurzust.

7. Publikációk a disszertáció témakörében

- *A Vásárhelyi Találkozó új olvasata: Jancsó Elemér életművének tükrében*, közlésre elfogadva 2020. november 5., várható megjelenés itt: *Helikon*, Kolozsvár, XXXI. évf., 2020, 23., decemberi számban.
- *Jancsó Elemér, a Nyugat és Babits II.*, *Helikon*, Kolozsvár, XXXI. évf., 2020/7., (789.) szám, 16-18.
- *Jancsó Elemér, a Nyugat és Babits I.*, *Helikon*, Kolozsvár, XXXI. évf., 2020/6., (788.) szám, 7-9.
- *Jancsó Elemér, a Nyugat és Babits kapcsolata*, a tanulmány megjelenés alatt, amely elhangzott a „*Salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral*”, Műhelykonferencia a Babits-kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről, 2019. decemberében, a Petőfi Irodalmi Múzeumban.
- „– szeretni így tanít a kín, Anyám!” – *Gérecz Attila kritikai kiadásáról* (Gérecz Attila összes művei), *Kortárs*, 2018/6., 88-91.
- *Levelek és sorsok Babits utolsó pályaszakaszában*, *Helikon*, Kolozsvár, XXIX. évf., 2018. 21. (755.) sz., 17-18.

- *Irodalmi levelezéskutatás és nemzeti identitástudat. Jancsó Elemér felvilágosodás-kutatásai=Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária, EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018, 387-398.
<http://real.mtak.hu/85712/1/konferencia%20%281%29.pdf>
- *Babits és az erdélyi magyar irodalom. Babits Mihály és Jancsó Elemér levélváltása*, = „...A KÖNYVTEREMTŐ EMBER...”: *Írások Babits Mihályról Téglás János tiszteletére*, szerk. KÁPOSZTAY János – SIPOS Lajos, Szombathely, Savaria University Press, 2016, 231-239.
- *Az erdélyiség színeváltozásai Trianon után. Jancsó Elemér, Jancsó Béla és Szabó Dezső kapcsolata*, Kommentár 2016/6., 60-70., <http://www.kommentar.info.hu>
- *Irodalomtörténet-írás és ideológia Erdélyben 1918-1964 között. = CERTAMEN III.: Előadások a magyar nyelv napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 125-140.
- *Jancsó Elemér felvilágosodás-koncepciója= Tudomány és küldetés: Evangélikus iskolák kutató tanárainak III. konferenciája*, Szerk. CSEPREGI András–ÉRFALVY Lívia–VARGA Lajos, Bp., Luther Kiadó, 2016, 103-115.
- *Irodalomtörténet-írás Erdélyben 1920-1970 között, = Új utakon*, Evangélikus iskolák kutató és alkotó tanárainak II. Konferenciája, Bp., Luther Kiadó, 2015, 52-65.
- *Emlékezés Jancsó Elemérre*, Helikon, Irodalmi folyóirat, Kolozsvár, XXV. Évf. 2015.9. (671.) május 10., 7-8., <http://helikon.ro/emlekezés-jancso-elemerre/>
- *Az irodalom társadalmi funkciójának esete a transzszilvanistákkal: Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről*, Korunk, 2011/7, 68-77.
http://korunk.org/letoltpok/Z_ZLKorunk2011julus.pdf
- *Jancsó Elemér és az erdélyi irodalomtörténeti kutatások =XI. RODOSZ Konferenciakötet 2010*, Kolozsvár, Romániai Doktoranduszok és Fialat Kutatók Szövetsége, 2010, 143-162.

